

Тетяна Грушева

Відповідь українського православ'я на виклики сучасності

Розглядається реакція українських православних церков на трансформації в політичній та соціально-економічній сферах. Аналізується можливість адаптації головної християнської функції морального регулятора в суспільстві до умов сучасності та соціального прогресу.

Ключові слова: православна Церква, християнська етика, адаптація, постмодерне суспільство

Духовна складова українського суспільства початку XXI ст. зазнала трансформацій внаслідок панування епохи постмодерну з притаманними їй особливостями. Питання церковної модернізації розглянуто вітчизняними релігієзнавцями. Ми погоджуємося з науковцями, які визначають етапи премодерну, модерну, постмодерну в християнській історії¹. Мета пропонованого дослідження – визначити реакцію українських православних церков на вимоги сучасності. Для досягнення визначеної мети необхідно з'ясувати здатність православ'я відповідати реаліям часу та проаналізувати історичні обставини, що призвели до змін у християнській етиці. Ми розрізняємо поняття «постмодерністська Церква» та «Церква часів постмодерну».

Нова парадигма, яка характеризує постмодерне громадянське суспільство, демонструє якісно новий рівень розвитку. У разі наявності конфлікту інтересів духовної та мирської площин є декілька можливих шляхів розвитку. По-перше, «духовна стагнація» у випадку невідповідності суспільних запитів та релігійної етики, що неминуче призведе до духовного переозброєння суспільства. По-друге, гальмування (або стримування) процесів економічного та політичного прогресу, якщо Церква ігнорує закони сучасного світу. По-третє, реагування з боку релігійних інституцій на осучаснення буття, що призводить до консенсусу та взаємодії суспільства та Церкви. Для визначення взаємин Церкви та суспільства напочатку XXI ст. недостатнім є опис рис постмодернового суспільства: деякі, з першого погляду, другорядні зміни можуть бути також впливовими.

XIX ст. стало тим водорозділом, коли поцейбічні проблеми для людини стали превалювати у духовній культурі. Поява та функціонування ринкової системи створило умови для економічної та політичної модернізації

Європи. Дуже швидко формується урбанізоване суспільство з достатнім рівнем грамотності та високим ритмом життя, що разом народжує «нову особистість» зі своїми потребами та вимогами. Додамо панування соціалістичних ідей в європейських країнах з омріяною соціальною революцією, яка здавалася реальністю. Все це відсуває традиційну релігійність європейців на другий план.

Новітній період історії став випробуванням на міцність традиційної християнської етики. Цьому сприяв розвиток медичної науки, який дав змогу планувати родину (загалом, змінилася уява про традиційну родину, у якій шлюб непохитно оголошувався таїнством). Формування емансипованої особистості дало шанс людині рухатися соціальними сходами. Поширені еміграційні та міграційні процеси стали нагодою змінити культурне середовище з новими духовними цінностями, де часто місцеві мешканці сповідують іншу релігію. Революційним у XX ст. був розвиток науки та поява нових технічних інновацій і наукоємних галузей виробництва, що також спонукало Церкву відреагувати на виклики часу. Теологи переглянули співвідношення науки і віри, у своїх працях вони доводять віруючим про відсутність антагонізму наукового і релігійного світобачення.

Окремо визначимо зміни у психології європейців внаслідок подій Першої і Другої світових воєн. Церква називає війну, спрямовану на оборону кордонів, священною, робить заклики до вірних допомагати державі в тилу. Віруючі відгукуються на подібні гасла. Моральні наслідки Другої світової війни призвели до звернення частини населення радянської атеїзованої країни до авторитету християнства. Навіть радянські дослідники не змогли приховати того факту, що релігійність населення підвищилася у повоєнні роки. Як відомо, Церква освячує владу, але XX ст. продемонструвало всі жахи тоталітарних держав. Релігійне дисидентство – явище несподіване у християнській традиції, яке стало реальністю в атеїстичній країні. Окрім цього, поширення набувають заклики до молитов за «в'язнів совісті», протести проти комуністичного виховання молоді тощо.

Отже, комбінація перелічених подій і змін призвела до трансформації суспільства, що у контексті теми, яка досліджується, тотожне появі «нового» віруючого. У цьому ракурсі влучним буде висновок А. Колодного: постмодернізують християнство просто вірні під впливом нових реалій суспільного буття, вільних можливостей свого релігієвизу і свого особистісного прочитання християнства. Маємо не кризу християнства, а кризу Церков, які прагнуть мати монополію на його презентацію. В епоху постмодерну в християнстві на зміну гаслу «як я можу спастися» приходять

гасло «як я можу стати щасливим»². Сучасний глобалізований світ характеризує раціоналізація вчинків, нова світська етика та домінування масової споживацької культури. Європейське співтовариство початку ХХІ ст. – це демократичне за устроєм суспільство комфорту з розвинутою громадянською культурою й поняттям «статусу». Місця аскези, як традиційній християнській етичній особливості, не залишилося.

Отже, в епоху постмодерну теологи звертаються до «осучаснення» образу християнина, враховуючи ціннісні орієнтації людини; оновлюють соціально-політичні концепції й місце у них духовній складовій. Але не варто занадто радикально сприймати зміни у християнському світогляді. Так, соціально активна сучасна людина буде сприйматися теологами через призму християнської активності, «Біблійної свободи». Це є припустимо тому, що при зміні історичних епох існує можливість збереження окремих елементів традиційної культури у духовній та соціальній сфері та інтеграції їх до домінуючої культури.

Інтеграція традиційного і сучасного більш рельєфно буде простежуватися через призму етноконфесійних властивостей. Так, українське православ'я, якому властива європейськість та відкритість іншим релігійним системам, а також з притаманною йому забобонністю, буде значно відрізнятися в своїй реакції від російського православ'я, що тяжіє до державного протекціонізму. Правосла'я не варто оголошувати таким, що стоїть на заваді прогресу своїм консерватизмом. У разі неприйняття всього сучасного з боку Церкви – це призведе до антагонізму, конфлікту та невідповідності духовних запитів сучасного суспільства релігійним пропозиціям. Якщо церква не відсторонена від буття умовною «китайською стіною», то природною буде її реакція.

Відповідь Церкви на зміни у суспільстві може відбуватися у кількох площинах: культовій, догматичній, етичній, канонічній, обрядовій та інших. Зазначимо, що в разі виявлення сумніву у догматиці, зникає відчуття богообранності, а це призводить до зникнення релігійного напрямку. Тому сучасну християнську модернізацію можна представити через осучаснення етичних норм. З'явилася нова інтерпретація головної християнської ідеї спасіння. Сьогодні аскеза, зречення світу, «молитовний подвиг» поступаються місцем богоугодним вчинкам. І дедалі частіше у змісті проповідей лунають поради стосовно вирішення мирських проблем. Церква, окрім питання про порятунок душі, дає відповідь на земні прохання мирян (покращення здоров'я, матеріального добробуту, зцілення наркозалежних тощо).

Упродовж тисячолітньої історії існування християнства на теренах України Церква трактувала людям моральні заповіді. Зміни, що зазнала релігійна етика, зумовлюються духовним і моральним станом суспільства. У Соціалній концепції Української Православної Церкви (УПЦ), ухваленою Архієрейським Собором Руської Православної Церкви, викладаються базові положення її вчення з питань церковно-державних відносин і з ряду сучасних суспільно значущих проблем. Цей документ відбиває офіційну позицію УПЦ у сфері взаємин з державою і світським суспільством. Аналіз документу дозволяє зробити узагальнення: сьогодні Церква закликає своїх вірних до участі в суспільному житті, яка має ґрунтуватися на засадах християнської моралі; національна самобутність та національне самовиявлення не є неприйнятними для Церкви (для православних це уособлюється у національній християнській культурі). Патріотизм православного християнина виявляється в захисті вітчизни від ворога, праці на благо вітчизни, піклуванні про упорядкування народного життя, у тому числі шляхом участі у справах державного управління. Водночас засуджується агресивний націоналізм, ксенофобія, національна винятковість, міжетнічна ворожнеча.

Коментуючи взаємини Церкви і держави, у Соціалній концепції УПЦ зазначено, що не можна розуміти принцип світськості держави як такий, що означає радикальне витіснення релігії з усіх сфер життя народу, усунення релігійних об'єднань від участі у вирішенні суспільно значущих завдань, позбавлення їх права давати оцінку діям влади. Цей принцип для християн означає певний поділ сфер компетенції Церкви і влади, невтручання їх у внутрішні справи один одного. Юридичний принцип свободи совісті Церква коментує як втрату суспільством релігійних цілей і цінностей, про масову апостасію і фактичну індиферентність до справи Церкви й до перемоги над гріхом. Але цей же принцип виявляється одним із засобів існування Церкви в безрелігійному світі, який дозволяє їй мати легальний статус у секулярній державі й незалежність від інаквовіруючих або невіруючих верств суспільства.

Можливими сферами співпраці Церкви й держави у нинішній історичний період перша бачить наступні: миротворство на міжнародному, міжетнічному та громадянському рівнях, сприяння порозумінню й співробітництву між людьми, народами та державами; турбота про збереження моральності в суспільстві; справи милосердя та благодійності, розвиток спільних соціальних програм; діалог з органами державної влади будь-яких гілок і рівнів з питань, значущих для Церкви й суспільства, у тому числі у зв'язку з виробленням відповідних законів, підзаконних актів,

розпоряджень і рішень; піклування про воїнів і співробітників правоохоронних установ, їхнє духовно-моральне виховання; робота з профілактики правопорушень, піклування про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; наука, включаючи гуманітарні дослідження; охорона здоров'я; економічна діяльність на користь Церкви, держави й суспільства тощо.

Водночас існують галузі, в яких канонічним церковним структурам заборонено надавати допомогу державі, співробітничати з нею. Це – політична боротьба, передвиборна агітація, кампанії на підтримку тих чи інших політичних партій, громадських і політичних лідерів; ведення громадянської або агресивної зовнішньої війни; безпосередня участь у розвідувальній та будь-якій іншій діяльності, яка вимагає, згідно з державним законом, збереження таємниці навіть на сповіді³.

Додатковими доказами того, що Церква реагує на проблеми буття сьогодишнього суспільства, є красномовні заголовки статей з веб-сайту Запорізької єпархії УПЦ (Православ'я і сучасність): «Високопреосвященніший Лука привітав з Днем ВДВ всіх запоріжців і жителів міста»; «з благословення Високопреосвященнішого владики Луки, настоятель Свято-Анатоліївського храму протоієрей Ігор Віхтевський (духівник запорізького байк-клубу SILVER STAR) брав участь у Всеукраїнському заході – відкритті байк-сезону SILVER STAR 2011 у місті Василівці, у «Замку Попова» (Запорізька область)»; «на території Свято-Покровського кафедрального собору міста Запоріжжя відбувся черговий етап акції «Єдина Україна: Схід і Захід разом»; у Запоріжжі пройшла Регіональна конференція «Духовно-моральні основи фізичної культури і спорту: Православний погляд», у Запоріжжі відбулася Перша міжнародна конференція «Церква і козацтво: аспекти взаємодії в історії та сучасності, 17 грудня 2013 р. на прохання керівництва обласної податкової адміністрації та податкової інспекції Високопреосвященніший Лука, архієпископ Запорізький і Мелітопольський взяв участь у просвітницькій акції для слухачів недільних шкіл – «Місто мрії» (мета цієї акції – розповісти дітям про важливість сплати податків) тощо⁴. Така роль Церкви у повсякденних проблемах мирян не є виключенням.

Додамо до цього використання певного набору сучасних технологій у всіх християнських конфесіях: онлайн-проповіді, наявність власних каналів та програм, пожертви приймають, у тому числі, і за допомогою пластикових карт, офіційні веб-сайти, сторінки у соціальних мережах (наприклад, <https://twitter.com/apologett>, <https://www.facebook.com/groups/419867271368626/>, http://vk.com/apologet_centr [Дата доступу: 22.10.2013]), публічні прес-конференції. У результаті це демонструє нову якість християнства.

Представники Української Православної Церкви – Київського Патріархату активно коментують політичні та суспільно-політичні події. Наприклад, Патріарх Філарет у своєму інтерв'ю розповідає про державно-церковні та міжконфесійні відносини, про вибори до Верховної Ради. Зазначаючи, що «в теперішній Україні все визначає матеріальне. Якби в основу людської діяльності поставили демократію і свободу, тоді цього б не було... Влада хвора на синдром збагачення... Суспільство теж хворе. [...] В українців європейське – демократизм і свобода. [...] А наш шлях – тільки в Європу. Бо треба йти до багатих, щоб стати багатшими, а не до бідних, щоб бути біднішими». *Мовний закон* загрожує нашій державності. «Якщо продамо свої чорноземи, тоді працюватимемо в наймах на своїй чужій землі»⁵. У грудні 2013 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет робив неодноразові заяви з приводу підтримки громадських виступів за європейську інтеграцію України.

У той же час очевидним є те, що частина сучасної моралі є такою, що Церквою відторгаються. Тут традиційна парадигма з її істиною Євангелія буде непохитною. Прикладом може бути звернення предстоятеля Української Православної Церкви – Київського Патріархату Патріарха Філарета до ієрархів, духовенства, вірян і всього українського народу із закликком не спокушатися сучасними тенденціями аморального життя⁶.

Для демонстрації значних розбіжностей між християнською мораллю та світською «мораллю без моралі» на сторінках православної літератури можемо бачити список гріхів, що значно посилені сучасними пороками. Таких гріхів немало, їх можна розділити на групи: маловір'я, забобони, кощунство і знахарство, немолитвенність, занедбання церковної служби, спокуса. Так, тільки гріхи проти Бога розрізняють на такі: віра в сни, ворожіння; невідвідування церкви, небажання приступати до сповіді і святого Причастя довгий час; даремне божіння; гнів із згадуванням нечистої сили (чорта); порушення постів чи неточне дотримання їх; робота у свята тощо⁷.

Православна церква сприймає внутрішні процеси як кризу релігії. Звідси бажання «рятувати» суспільство і Церкву. Схарактеризуємо реакцію УПЦ (МП) словами Архімандрита Тихона (Шевкунова): люди зайшли в Церкву, але полюбили її лише частково. І поступово, через роки в таємниці своєї душі усвідомили страшну істину: вони з глибоким презирством ставляться до православ'я. Циніки увійшли в Церкву, живуть у ній, звикли, і вийти з неї не дуже-то хочуть, бо все вже звично. Дуже часто цинізм – це хвороба професійного православ'я. Ми збідніли вірою, а тому багатьом

людям, дивлячись на нас, набридає бути православними. Вони ще йдуть за інерцією, вони ще пам'ятають, як багато в Церкві отримали і сподіваються ще отримати благодать⁸.

І дійсно, піднесення духовних настроїв кінця ХХ ст. на пострадянському просторі частково змінилося «модю на віру» (вінчання, хрещення у католицькій або православній церкві – вибір іноді за висловом «там красивіше»; християнські символи віри часто використовуються як прикраси або стають елементами шоу). Подібне не може обійти служителів церкви. Отже, різке судження Архімандрита УПЦ, що наведене вище, має рацію.

Таким чином, очевидним є пристосування традиції до сучасного постмодерного контексту, християнська етика адаптується до загальних вартостей соціокультурного світу та громадянського суспільства. Розуміючи «осучаснення» через призму християнської активності. У той же час зберігається доктринальна чистота християнських напрямків. Адаптація християнських церков до сучасності – потенційна можливість залишитися у сфері домінуючої культури українського постмодерного суспільства, формування сучасної моделі церковно-суспільних взаємин.

¹ Християнство доби постмодерну: колективна монографія / ред. А. М. Колодний – К.: Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії НАН України, Українська асоціація релігієзнавства, 2005.

² Колодний А. М. Конфесійний плюралізм етапу постмодерну / Анатолій Миколайович *Колодний* // Релігія в Україні: міркуй разом з нами [Електронний ресурс] <http://www.religion.in.ua/main/analitica/12455-konfesijnij-plyuralizm-etapu-postmodernu.html>

³ Офіційний веб-сайт УПЦ. Соціальна концепція <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ya>

⁴ Запорожская епархия УПЦ. Православие и современность [Електронний ресурс] <http://hram.zp.ua/?cat=11>

⁵ «Якщо продамо свої чорноземи, тоді працюватимемо в наймах на своїй чужій землі». Інтерв'ю Патріарха Філарета «Главкому» / Офіційний веб-сайт УПЦ КП [Електронний ресурс] <http://www.cerkva.info/ru/intervju/2632-filaret.html>

⁶ Святійший Патріарх Філарет звернувся до вірян із закликом не спокушатись сучасними тенденціями аморального життя / Град Лева. Офіційний веб-сайт УПЦ-КП. Львівська епархія [Електронний ресурс] <http://gradleva.com/?info=862>

⁷ Архімандрит Лазар. Сповідь // СвітлоПравослав'я. – № 3 (65) 2000 р.

⁸ Архімандрит Тихон (Шевкунов): Цинизм – это болезнь профессионального православ'я / Запорожская епархия УПЦ. [Електронний ресурс] <http://hram.zp.ua/?p=5787>

SUMMARY

Tetyana Grusheva

The Reply of Ukrainian Orthodoxy to the challenges of our time

The reaction of the Ukrainian Orthodox churches on transformation in the political and socio-economic spheres is considered. The possibility of adaptation of Christian morality to the conditions of modernity and social progress is analyzed.

Keywords: Orthodox Church, Christian ethics, adaptation, postmodern society